

Artikel

Ecologische rechtvaardigheid en wereldburgerschap: Wolfgang Sachs' visie gewikt en gewogen

Peter Tom Jones

In het bijzijn van een 60-tal gegadigden vond onlangs in Brussel een lezing van Wolfgang Sachs plaats. De lezing droeg als titel Resource Justice and World Citizenship en kaderde in de reeks Aurelio Peccei Lectures georganiseerd door de Brussels-EU Chapter van de Club Van Rome. VODO (Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling) was medeorganisator van deze specifieke activiteit. Wolfgang Sachs is een van de toonaangevende figuren binnen het Duitse Wuppertal Institut en kan tevens worden beschouwd als een van de meest inspirerende groene denkers die momenteel op deze aardbol rondlopen. Peter Tom Jones was een van de aanwezigen en schreef voor Oikos het hiernavolgende verslag, doorspekt met persoonlijke commentaren en analyses.

40

Inleiding

Wolfgang Sachs is werkzaam bij het Duitse *Wuppertal Institut für Klima, Umwelt und Energie*, een interdisciplinaire onderzoeksinstelling die zich onder andere bezighoudt met strategieën voor duurzame ontwikkeling. Samen met Ulrich Beck, de invloedrijke Duitse socioloog die bekend werd met *Risk Society* (1992), vormt hij een van de belangrijkste bezielers van de politieke ecologie. Wolfgang Sachs is auteur of coauteur van enkele mijlpalen in de groene literatuur. Vooral *Planet Dialectics* (1999) en *Greening the North* (2002) verdienen vanwege hun buitengewoon vernieuwend karakter een geprivilegieerd plaatsje in de bibliotheek van elke sympathisant van het groene gedachtegoed. Verder was Sachs een van

de drijvende krachten voor de publicatie van *The Jo'Burg Memo* (2002): een tekst van een bont allegaartje ecologisten, geschreven naar aanleiding van de Wereldtop voor Duurzame Ontwikkeling in augustus 2002.

Het was vanuit dit hooggespannen verwachtingspatroon dat ondergetekende naar de Belgische hoofdstad afzakte om aldaar Sachs' lezing bij te wonen. Sachs is niet alleen een boeiend auteur maar eveneens een begenadigd spreker. Zijn lezing was opgebouwd uit een zestal verhaaltjes die hij telkens koppelde aan een meer diepgaande analyse. Daarbij voerde hij een aantal 'nieuwe' concepten in die een ander licht kunnen werpen op de sociaal-ecologische gevolgen van de huidige neoliberale globalisering.

1. Zalm & ongelijke ruil

Sachs' eerste anekdote handelde over het wel en wee van de zalm ten tijde van globalisering. Tot vijftien jaar geleden werd er amper zalm geconsumeerd in Duitsland; momenteel bedraagt de jaarlijkse consumptie ongeveer 90 miljoen kilogram. Het gros van deze zalm is afkomstig uit Schotland en Noorwegen die zalm 'produceren' in mastodontkwekerijen. Uiteraard moeten de babyzalmpjes voer krijgen, veel voer. Net zoals bij de 'productie' van vlees verloopt de omzetting zeer inefficiënt: om 1 kg zalm te bekomen, heeft men zo'n 5 kg vismeel nodig. Het vismeel is veelal afkomstig van verre landen zoals Peru. Het komt tot stand via het vermalen van kleine vissoorten die lokaal gevangen worden met behulp van hightech industriële schepen (bv. destructieve *trawlers* of sleepnetten) met alle sociaal-ecologische gevolgen van dien als lokale vervuiling, overbevissing, verdringing van lokale artisanale subsistentievissers, enzovoort. Op een bevattelijke manier toont Sachs met andere woorden aan hoe de Duitse zalmconsumptie elders in de wereld zeer reële nadelen veroorzaakt, of hoe luxebehoeften van koopkrachtige consumenten rechtstreeks interfereren met subsistentiebehoeften van lokale gemeenschappen in het Zuiden. Daarbij komt dat recent onderzoek heeft aangetoond dat gekweekte zalm ongezonder is dan de wilde variant, wegens de aanwezigheid van grotere concentraties aan kankerverwekkende stoffen (1).

Een gelijkaardig verhaal is uiteraard geldig voor andere exportgerichte *cash crops* als tropisch hout, bananen, koffie, katoen, soja, suiker, gamalen, enzovoort. In tijden van neoliberale globalisering worden de globale productieketens ruimtelijk opgesplitst. Daarbij vinden

arbeidsintensieve productieactiviteiten steeds meer plaats in de zogenaamde *export processing zones*: sociale kerkhoven in Mexico, Shanghai... waar arbeidskrachten in een vorm van moderne slavernij worden uitgebuit. Milieubelastende activiteiten schuiven op naar 'vervuilingsparadijzen' waar minimale milieunormen gelden, terwijl de winsten worden opgepot in belastingparadijzen zodat ze niet langer voor een eerlijke verdeling kunnen worden afgeroomd (zie daarvoor ook Martens, 2002).

Zo ontstaat er *de facto* een herverdeling van de voor- en nadelen van de globale productie: *Prestige* vooral voor het 'Noorden', *Pollution* vooral voor het 'Zuiden'. Op wereldschaal vindt een grotendeels geografische verschuiving plaats van de milieulast. De welvarende landen worden langzaam aan op een aantal vlakken properder (maar zeker niet duurzamer), terwijl de milieubelastende productie meer en meer geconcentreerd wordt in het Zuiden. Om deze ongelijke ruil beter te vatten hanteert Sachs twee concepten: de 'fysieke handelsbalans' (PTB, *physical trade balance*) en de 'ecologische rugzak' (ER, *ecological rucksack*). Daar waar de PTB de import en export van materialen van een land vergelijkt, brengt de ER de milieubelastingsintensiteit van een bepaald product in rekening. De ER meet het indirect gebruik van materiaal en de materiaalstromen die de productie met zich brengt (bijvoorbeeld verplaatsing van materiaal als gevolg van bodemerosie, extractie van olie, mineralen of erts; voor een gedetailleerde beschrijving, zie Sachs *et al.*, 1998). Gezien de onduurzame consumptieniveaus in het Westen zal het dan ook niet verbazen dat het Zuiden hier telkens de nadelen van mag ondervinden. Zo is de PTB van Europa sterk negatief en blijft deze ver-

slechteren. De ER in het Zuiden neemt schrikbarend toe vanwege de export van milieubelastende activiteiten van Noord naar Zuid. Naast de ecologische rugzak kan men ook spreken van een sociale rugzak in de vorm van de sociale kosten die worden veroorzaakt.

Conclusie: op wereldschaal kan men gewag maken van een zeer ongelijke verdeling van de milieulast. Tal van landen in het Zuiden worden als gevolg van de neoliberale gang van zaken (ongelijke ruiltermen, schuldenlast, enzovoort) met het mes op de keel gedwongen om hun 'natuurlijk kapitaal' in ijtempo uit te putten. In hun koortsachtige zoektocht naar vreemde deviezen zijn tal van regeringen in het Zuiden bereid hun 'familiezilverwerk' te verkopen. Daarom hield Sachs een warm pleidooi voor billijke prijzen en eerlijke handel om deze exportgerichte roofbouw tegen te gaan. Laat me daar dan zelf aan toevoegen: de onmiddellijke kwijschelding van de externe schuldenlast in het Zuiden, die in het niets verdwijnt tegenover de 'ecologische schuld' van het Noorden aan het Zuiden.

2. Olie & verdelende rechtvaardigheid (*distributive justice*)

De strijd om petroleum vormde het kader voor Sachs' tweede deel van zijn lezing. Een algemene vuistregel die zegt dat ongeveer 20 procent van de wereldbevolking verantwoordelijk is voor 80 procent van de mondiale consumptie, geldt eveneens voor het verbruik van olie. Sachs wees erop dat deze ongelijke verhouding met alle mogelijke middelen zal worden verdedigd. Getuige daarvan de oorlog in Irak waarvan Sachs in niet mis te verstane bewoordingen aangaf dat deze grotendeels draaide om de machtsstrijd voor het zwarte goud.

De agressieve politiek van president Bush is misschien beter te begrijpen als men beseft in welke mate *the American way of life* afhankelijk is van olie. Zo importeert de VS ongeveer 45 procent van zijn 'behoefte' in olie, terwijl zowel de vraag als het aandeel van import gestaag aan het toenemen zijn. Daarbij komt dat het Midden-Oosten ongeveer tweederde van 's werelds oliereserves herbergt én dat vooral China en India twee opkomende reuzen zijn waarvan verwacht wordt dat hun vraag naar olie buitensporig snel zal stijgen. Ondertussen is het ook duidelijk dat de piek in olieproductie ergens rond 2010 zal liggen (zie ook Monbiot, 2003). De combinatie van deze eindige beschikbaarheid van olie en de extreme afhankelijkheid van olie zorgen voor een explosieve mix, waarvan de oorlog in Irak slechts een van de eerste voortekenen was. Een cruciale vraag volgens Sachs zal er dan ook in bestaan hoe men in de toekomst een billijke verdeling van olie kan organiseren. In deze context citeerde Sachs Immanuel Kant: 'Geen enkele actie of instelling mag gebaseerd zijn op principes die niet universeel kunnen worden gedeeld'.

Bovendien kan men het probleem van olie als een eindige energiebron niet loskoppelen van de milieugevolgen van de al verbruikte olie en van andere fossiele brandstoffen. Het antropogeen versterkte broeikas effect en de daarmee gepaarde gaande globale opwarming, met in haar kielzog de wereldwijde klimaatdestabilisatie, is zelfs een acuter probleem dan de uitputting van 's werelds oliereserves. Het betreft immers niet zozeer de beschikbaarheid van de nog resterende fossiele brandstofvoorraden maar veeleer de onmogelijkheid van de ecosystemen (bossen, oceanen, enzovoort) om nog additionele hoeveelheden vrijgemaakte broeikasgassen op

te nemen. Lang vooraleer de beschikbare olievoorraden zijn opgebruikt, zouden de klimaatwijzigingen al drastische proporties hebben aangenomen.

3. Malaria en subsistentierechten

Toch waarschuwde Sachs voor het gevaar om te veel de nadruk te leggen op catastrofescenario's inzake klimaatwijzigingen: de zogenaamde *runaway global warming* waar de rapporten van het klimaatpanel van de VN schuchter naar verwijzen (2). Hoewel hij tijdens de discussie achteraf erkende dat deze scenario's zeker niet onrealistisch zijn, beschouwt hij het als minstens even belangrijk om erop te wijzen dat de globale opwarming vandaag al verantwoordelijk is voor een aantal trage, sluipende (*insidious*) gevolgen, vooral voor de armsten in de wereld. Sachs verwees naar het verhaal van de malariamug, die momenteel in steeds uitgestrektere gebieden en op grotere hoogtes wordt aangetroffen, met het evidente gevolg dat malaria een prangende bedreiging vormt voor de gezondheid van steeds grotere delen van de wereldbevolking. Wijzigingen in vochtigheid en temperatuur kunnen daarnaast ook veranderingen teweegbrengen in vegetatie, biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid en neerslagpatronen.

Wat hoofdzakelijk opvalt in deze materie, is dat vooral de armsten – die vanwege hun minimale broeikasgasuitstoot op geen enkele manier verantwoordelijk zijn voor de menselijk geïnduceerde globale opwarming de eerste slachtoffers zijn. Het staat immers buiten kijf dat de visser in Senegal, de herder in Ethiopië of de krottenbewoner in La Paz meer schade zal ondervinden of zich minder goed zal kunnen beschermen tegen klimaatdestabilisatie dan de hoog-

geschoolde manager in Londen. Hoewel... telde men in Frankrijk in de zomer van 2003 geen 15.000 doden door de hittegolf?

Opnieuw valt het hier op dat de milieulast ongelijk wordt verdeeld. Dit is vooral catastrofaal voor dat ene derde van de wereldbevolking wiens (over)leven rechtstreeks afhankelijk is van de natuur (bossen, rivieren, land, oceaan) waarin zij wonen en werken. Hun fundamentele bestaansrechten (*subsistence rights*), die onlosmakelijk verbonden zijn met de integriteit van de ecosystemen waarin zij gedijen, worden met voeten getreden. Voor Sachs komt dit neer op de schending van hun mensenrechten. Voor de mensen die overleven in de periferie van de wereldmarkteconomie gaan sociale en ecologische problemen hand in hand. In de onderhoudende paper *Environment and human rights*, die Sachs in 2003 publiceerde, wijst hij op het feit dat ecologie in het Westen te eenzijdig wordt bekeken als een kwestie van intergenerationale rechtvaardigheid. Sinds de Brundtland-commissie haar definitie gaf van duurzame ontwikkeling, als zijnde 'een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de noden van het heden, zonder de behoeftetevoorziening van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen' (WCED, 1987), beschouwen milieubeleidsbepalers zich als verdedigers van de levensvoorwaarden der toekomstige generaties. Hoewel deze tijdsdimensie vanzelfsprekend enorm gewichtig is (vooral voor tweedegeneratie-milieu-problemen zoals globale opwarming), kan deze visie de aandacht afleiden van de intragenerationele rechtvaardigheid. Vandaar dat onderzoekers inzake ecologische rechtvaardigheid er met klem op wijzen dat het minstens even belangrijk is om zich rekenschap te geven van de manier waarop de milieudruk en de

risico's vandaag worden verdeeld tussen Zuid en Noord, tussen arm en rijk. Dit verklaart meteen waarom Sachs vooral attendeerde op de sluipende gevolgen van globale opwarming die vandaag al voor tal van slachtoffers zorgen. Eens te meer steekt dat kolossale conflict de kop op: de strijd tussen de luxe-behoefte van koopkrachtige consumenten en de subsistentie- en existentiële rechten (voeding, gezondheid, onderdak en levensonderhoud) voor in het nauw gedrongen gemeenschappen in het Zuiden.

Bovendien staat het buiten kijf dat de klimaatopwarming ook voor een ware ravage gaat zorgen in de wereld van de fauna en flora. In een ophefmakende studie in het gezaghebbende wetenschappelijke tijdschrift *Nature* waarschuwt een internationaal team van wetenschappers ervoor dat zelfs in het minst onheilspellende scenario van een opwarming met een halve graad celsius tegen 2050 18 procent van de bestudeerde landsorten met uitsterven bedreigd zijn, 'committed to extinction' (Thomas *et al.*, 2004).

4. Milieuveiligheid

Het logische gevolg van de vernietiging van de subsistentierechten van zelfvoorzienende gemeenschappen in het Zuiden is volgens Sachs een verhoging van de milieudruk op de resterende ecosystemen. Grondstoffen-onrechtvaardigheid (*resource inequity*) leidt in combinatie met de bevolkingsgroei tot verdere milieuvernietiging. Sachs vestigt er de aandacht op hoe, in combinatie met schaarste, deze vorm van onrechtvaardigheid onveiligheid, sociale onrust, diverse conflicten (zowel tussen als binnen staten) en ontwrichtende migratie tot gevolg heeft.

5. Welvaart zonder rechtvaardigheid

In de huidige nieuwe wereldorde kristalliseert zich een 'transnationale consumptieklasse'. Deze groep slaagt erin om zich, in het wereldwijde spinnenweb van grondstoffenstromen, via allerlei zichtbare én verdoken manieren royaal te bevoorraden. Een gelijkaardige analyse staat ook te lezen in het nieuwe rapport *State of the world 2004* van het prestigieuze Worldwatch Institute. Volgens deze studie gaan 362 miljoen Chinezen en Indiërs nu door het leven met dezelfde grote ecologische voetafdruk als de Europese, Noord-Amerikaanse en Japanse consument.

Sachs spreekt in dit kader van een speciaal soort zwaartekracht (lees: koopkracht). Wanneer men spreekt over de Noord-Zuidkloof moet men vandaag goed beseffen dat deze kloof niet langer louter geografisch is. Men kan de wereld vandaag niet binair opdelen in het rijke Noorden versus het arme Zuiden. De transnationale consumptieklasse is immers geen exclusief westerse gelegenheid. De ware scheidslijn anno 2004 loopt tussen de globale en geïntegreerde transnationale consumptieklasse én de grote groep van overbodigen, ongewensten, ontmenselijkten die voor de wereldwijde supermarkt van geen tel zijn wegens hun gebrek aan koopkracht.

De westerse consumptiestijl is vandaag het belangrijkste exportproduct van het Noorden: deze creëert een rechtstreeks conflict tussen de 'geglobaliseerde rijken' en de 'gelocaliseerde armen', aldus Sachs. Deze nieuwe vorm van dualisering neemt extreme vormen aan. De schokkende realiteit van deze entropische wereldorde – de wereld als een archipel van afgesloten, capsulaire burchten en enclaves van orde en toenemende complexiteit in een oceaan van chaos

en onherbergzaamheid (De Cauter, 2002; Jones, 2002a en 2003a) – kan men het best illustreren aan de hand van megasteden zoals Johannesburg of Rio De Janeiro, waar de gefortuneerden zich via een technologische militarisering moeten beschermen tegen de horden *have-nots* die *niet* over de chipkaart beschikken. Daar waar de rurale armen hoe langer hoe meer worden afgesloten van de natuurlijke rijkdommen en hun subsistentierechten het moeten ontgelden, worden de verpauperde stadsbewoners volgens Sachs fysiek bedreigd door de verrotting van hun onmiddellijke omgeving: verontreinigd water, onveilige behuizing, vuile lucht, gebrek aan sanitair, hoge criminaliteitscijfers, enzovoort. Deze *Mad Max-situatie*, waarin een kleine minderheid toegang heeft tot misselijk makende welvaart én grote massa's mensen zelfs niet over een minimaal comfort kunnen beschikken, is op termijn onhoudbaar.

Op de keper beschouwd is de rijkdom van het Westen, of bij uitbreiding van de transnationale consumptieklasse, gebaseerd op een eenmalige uitputting van 's werelds grondstoffen en de inpalming van de milieugebruiksruimte van de andere inwoners en organismen van deze planeet. Aan alle sprookjes komt echter een einde, ook aan deze rijkdom. Dit type welvaart is niet alleen onduurzaam vanuit ecologisch standpunt maar ook ondemocratisch omdat zij niet in staat is rechtvaardigheid te doen gelden: deze rijkdom kan niet worden gedemocratiseerd. Wegens de beperkte grootte van de milieugebruiksruimte, is het immers structureel onmogelijk de westerse consumptieniveaus (cfr. air conditioning, autogebruik, water- en vleesconsumptie, enzovoort) te veralgemenen naar de gehele wereldbevolking. Een citaatje uit *The Jo'burg Memo* (2001:18) spreekt boek-

delen: 'Berekeningen suggereren dat sinds midden jaren zeventig menselijke activiteiten het draagvlak van de biosfeer overschrijden. Sindsdien is het ecologisch deficit het kenteken van de menselijke geschiedenis geworden. In 1997 bedroeg het ecologisch deficit 30 procent van het draagvlak van de aarde, of zelfs tot 40 à 50 procent als men de behoeften van de andere levende wezens in rekening brengt (WWF)'.

Een immense uitdaging in de toekomst zal er bijgevolg in bestaan het begrip 'welvaart' opnieuw uit te vinden: welvaart die wereldwijd gedemocratiseerd kan worden. In deze context zou ik willen verwijzen naar de nood aan nieuwe economische indicatoren om de (on)gezondheid van economische activiteit weer te geven. Vandaag blijft immers het Bruto Nationaal Product nog steeds heilig hoewel het ondertussen toch duidelijk mag zijn dat deze indicator compleet achterhaald is. Zo stijgt het BNP wanneer milieutroep wordt opgekuist (bodemsanering, indijken olierampen, enzovoort); idem dito voor de uitbreiding van veeleer schadelijke economische activiteiten als wapenhandel of de verkoop van sigaretten. Ondertussen zijn er alleszins veel betere indicatoren beschikbaar die wél rekening houden met sociale en milieugegevens (cfr. de Index voor Duurzame Economische Welvaart (ISEW) of het Duurzaam Nationaal Inkomen (DNI)). Het economisch plaatje zou er onmiddellijk geheel anders uitzien...

6. Wereldburgerschap

Hoewel Sachs pessimistisch is qua verwachtingspatroon (*expectation*) is hij ook hoopvol. Net zoals bij de strijd van de Zapatisten in Zuidoost-Mexico behelst dit geen hoop die ontspringt uit de zekerheid van het gewenste eindre-

sultaat, maar integendeel uit het vertrouwen in de noodzaak van het project (Holloway & Peláez, 2003). Sachs vestigt zijn hoop op de alsmaar groeiende 'antiglobaliseringsbeweging'. Zelf was hij aanwezig op een vredesdemonstratie in Italië (Perugia, 14/10/2001) waar hij een spandoek opmerkte waarop te lezen stond 'Voedsel, werk, water', een slogan eerst gebruikt door de *Tavola della Pace*-alliantie van sociale bewegingen. In deze slogan herkende hij meteen de basisprincipes van een embryonale transnationale rechtvaardigheid, aangezien voedsel, werk en water de noodzakelijke voorwaarden zijn voor subsistentie.

Sachs benadrukte dat de 'antiglobaliseringsbeweging' verre van een beweging tegen globalisering is (een in België ondertussen uitgeklaarde zaak). Deze beweging is de meest globale beweging ooit. Centraal staat niet zozeer de graduele uitbreiding van de kring van nieuwe *issues* (klasse, gender, geslacht, afkomst, enzovoort) maar veeleer het opeisen van de menselijke waardigheid, een principe dat ook zo duidelijk zichtbaar is bij de Zapatisten: 'Hoop betekent waardigheid, de strijd om rechtstaand door het leven te gaan in een wereld die ons voortdurend op de knieën tracht te dwingen' (Holloway & Peláez, 2003). Voor Sachs staan 'universele rechten' centraal. Dat is de utopische dimensie die hij wil toevoegen. In de afwezigheid van transnationale staatsinstellingen, rest er voor deze beweging slechts de ethische mobilisatie om fundamentele rechten in deze wereld op te eisen, aldus Sachs. Eindigen deed hij opnieuw met een citaat van Kant uit *Eeuwige vrede* (1795): 'Het is nu met de onder de volken geleidelijk toegenomen gemeenschap zo ver gekomen, dat de schending van het recht op één plaats van de aarde op alle plaatsen

wordt gevoeld. Daarom is de idee van een wereldburgerrecht geen fantastische of overspannen voorstellingswijze van het recht, maar een noodzakelijke aanvulling van de ongeschreven codex zowel van de staat als van het volkenrecht op het publiek recht van de mens en derhalve een bijdrage tot de eeuwige vrede. Slechts onder deze voorwaarde kan men zich vleien met de gedachte deze steeds te benaderen.' (3)

Discussie

In de (veel te korte) discussie nadien stond vooral de eeuwige vraag 'Wat te doen?' centraal. Het milieuprogramma van de VN erkent dat op termijn de ecologische voetafdruk van de geïndustrialiseerde wereld, of beter, die van de transnationale consumptieklasse met een factor 10 moet afnemen om de gemeenschappen in het Zuiden én de *havens* in het Noorden in staat te stellen een aanvaardbaar welvaartspeil te bereiken. De ecologische crisis vormt ontegensprekelijk een uitdaging voor de Realpolitik van het haalbare: is het haalbare voldoende om mens en natuur te redden? Levend op een aarde die fundamenteel afgebakend is door biofysische en thermodynamische grenzen moeten we leren beseffen dat de huidige groeimanie in het Westen en de mimetische strijd van het Zuiden niet vol te houden zijn. Duurzame (westerse) ontwikkeling is naar mij dunkt een *contradictio in terminis*: het economisch realisme - dat zowel bij centrum-links als bij centrum-rechts welig tiert - is niet realistisch. Het siert Sachs dat hij een frisse wind doet waaien in deze materie. Hij houdt niet alleen een pleidooi voor een broodnodige eco-efficiëntierevolutie (dematerialisering en overgang naar een postfossiele economie) maar ook voor efficiëntie, aangezien zonder een strategie van het genoeg de eco-efficiën-

tierevolutie haar doel voorbijschiet en contraproductief wordt. (Sachs, 2000). Op de vraag of hij zijn briljant efficiëntieconcept verzoenbaar acht met een kapitalistisch wereldsysteem waarin Groei en Winst te allen tijde centraal staan, bleef hij enigszins vaag door te verwijzen naar concepten zoals kwalitatieve en slimme groei in het Noorden (groei zonder extra milieubelasting) en selectieve groei in het Zuiden.

Persoonlijk ben ik er alleszins van overtuigd dat we nood hebben aan duidelijke stellingnames over alternatieve, postkapitalistische ontwikkelingsparadigma's. Anno 2004 betekent dat een solidaire en ecologische economie die

vertrekt van de kennis van de beschikbare milieugebruiksruimte en de democratisch bepaalde basisbehoeften opnieuw centraal stelt. Alleen dan kunnen we het hoofd bieden aan zowel de Scylla van de milieucrisis als de Charybdis van de sociale dualisering. De ideeën van bijvoorbeeld Herman Daly (*steady-state* economie (4)), Serge Latouche (*décroissance* (5)), Walden Bello en Vandana Shiva (deglobalisering (6)), of Immanuel Wallerstein (decommodificatie (7)) kunnen ons alvast op de goede weg zetten.

Nu alleen nog het draagvlak creëren voor deze paradigmaverschuivingen!

[Noten]

- (1) Voor de originele paper zie <http://www.sciencemag.org/cgi/reprint/303/5655/226.pdf> of de ge vulgariseerde versie: <http://www.nature.com/nsu/040105/040105-10.html>
'Farmed salmon found to contain cancer causing toxics', *Environment News Service*, 8/1/2004, Zie <http://www.ens-newswire.com/ens/jan2004/2004-01-08-05.asp>.
- (2) Het klimaatpanel van de VN (IPCC) erkent in zijn *Third Assessment Report* (2001) dat snelle, 'niet-lineaire' klimaatwijzigingen (zoals de uitschakeling van de Golfstroom) helaas tot de mogelijkheden behoren ('*rapid climate change*' en '*surprises*' in het IPCC-jargon). In het niet uit te sluiten *worst-case scenario* kan de globale opwarming, eenmaal goed op gang gebracht, zich uit zichzelf verder ontwikkelen, ongeacht of de mens doorgaat met de verbranding van fossiele energiebronnen. In dat geval spreekt men van *run-away global warming*: dat is een situatie waarin men enkel nog bang kan afwachten wat er zal plaatsvinden tijdens het overgangsregime naar een nieuwe, potentiële evenwichtstoestand (zie ook Gundermann, 2002; Jones, 2003b en 2003c).
- (3) KANT, I., *De eeuwige vrede* (1795): ingeleid, vertaald en geannoteerd door prof. dr. B. Delfgaauw, Kok Agora, 1986, 57-58.
- (4) Een *steady-state* of stationaire economie vertrekt van ecologische en thermodynamische principes (cfr. biologische regeneratiecapaciteit, exergieanalyse conform de tweede hoofdwet van de thermodynamica). Zij erkent de grenzen aan de groei. Vanuit technologisch oogpunt moet een dergelijke economie aan enkele basisregels voldoen: (1) De onttrekking van energie- en materiaalvormen uit de ecosfeer (beschikbare energie of exergie) mag niet sneller geschieden dan de productiesnelheid van deze energie- en materiaalvormen. Als hieraan niet voldaan is, dreigen de toekomstige generaties minder mogelijkheden te hebben dan de huidige. (2) Hoe eco-efficiënter de toegepaste technologie,

hoe meer men met een beperkte hoeveelheid grondstoffen aan een maximum van maatschappelijke noden kan tegemoetkomen. De tweede hoofdwet van de thermodynamica legt echter wel een fysische limiet op aan de bereikbare efficiëntie. (3) Indien de emissies (bijvoorbeeld broeikasgassen, niet-afbreekbare substanties, radioactieve stoffen) een nadelige impact hebben op de regeneratiecapaciteit van de ecosfeer, dan kan de productietechnologie de mogelijkheden van de toekomstige generaties in gevaar brengen (Dewulf & Van Langenhove, 2002).

- (5) Serge Latouche is prof. emeritus aan de Universiteit van Parijs. Latouche houdt een pleidooi voor *décroissance*: een dergelijk beleid behelst de reductie van milieuschadelijke activiteiten die geen enkele behoefte bevredigen. De totale handelsvolumes van het wereldwijde verkeer moeten worden geminimaliseerd (relocalisatie van de economie). *Décroissance* betekent echter niet minder welvaart, wel andere welvaart. *Décroissance* betekent evenmin negatieve groei; wel het verwerpen van de idee van groei om de groei (zie bijvoorbeeld Latouche, 2003). Verder spreekt het voor zich dat het onmogelijk is zo'n economie te verankeren in een groeimaatschappij. Zij zal dus moeten worden afgedwongen via strijd.
- (6) Walden Bello evenals Vandana Shiva – twee invloedrijke figuren uit het Zuiden - pleiten voor economische deglobalisering. Dit behelst de heroriëntatie van de economieën van het Zuiden van een exportgerichte groei in functie van de wereldwijde supermarkt naar productie voor de lokale markten, waarbij gesloten materiële kringlopen de grootste garantie op duurzaamheid leveren. De kapitalistische winstsector moet hierbij langzaam aan worden teruggedrongen, zodat de lokale gemeenschappen hun autonomie kunnen herwinnen. Bij dit alles gaat er een bijzondere aandacht uit naar het ecologisch evenwicht en de radicale herverdeling van het land. Hierbij wordt economische subsidiariteit vooropgesteld: de wereldeconomie ontwikkelt zich in een pluraliteit van ruimten (lokaal, nationaal, continentaal, globaal) die slechts gedeeltelijk met elkaar in verbinding staan. Handel is dan een middel in plaats van een doel (zie Bello, 2002, 2001; Jones, 2002b).
- (7) Volgens Immanuel Wallerstein, grondlegger van de wereldsysteemanalyse, draait de fundamentele uitdaging voor de andersglobaliseringsbeweging rond de noodzaak van de decommodificatie van 's werelds economische processen. Commodificatie betekent dat de winstlogica van het kapitalisme steeds meer sferen van het sociale leven inpalmt, tot en met lucht, water, genen en organen (cfr. onderhandeling in het kader van de GATS-akkoorden ter liberalisering van de dienstensector). Decommodificatie betekent dan de eliminatie van het kapitalistische winstprincipe; dit is niet hetzelfde als demonetarisering. Vanzelfsprekend zal er altijd één of andere vorm van markt blijven bestaan. Wallerstein noemt dit de 'echte' markt in een behoefte-economie, waarin geld ruilmiddel is en geen doel op zich. Deze markt is niet geleid door winstaccumulatie; het is een sociaal-economische markt van vraag en aanbod (zie Wallerstein, 2003; Walry, 2003).

[Bibliografie]

- BECK, U., *Risk Society*, Londen, 1992.
- BELLO, W., *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, Londen, 2002.
- BELLO, W., *The Future in Balance: Essays on Globalization and Resistance*, Oakland, 2001.
- DE CAUTER, L., 'De permanente catastrofe', *De Witte Raaf*, (97), 2002, 9-12.
- DEWULF, J., VAN LANGENHOVE, H., 'Concrete duurzame technologie', *Ingenieursblad*, (3), 2002, 42-51.
- GUNDERMANN, J., 'Climate Changes: Discourse in the Greenhouse', In: C. EGE en L. CHRISTIANSEN (ed.), *Sceptical Questions and Sustainable Answers*, Kopenhagen, 2002.
- HOLLOWAY, J., PELAEZ, E., 'De revolutie heruitvinden', Bijlage 'Mondialisering en verzet' bij *Samenleving en Politiek*, 10 (10), 2003, 3-10.
- JONES, P.T., 'De entropische wereldorde (II) – Het antropocentrisme als doos van Pandora?', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 37 (1), 2003a, 100-109. Ook beschikbaar op <http://www.yabasta.be/andereartikels/tomjones.htm>
- JONES, P.T., 'Het blijft ook volgende week te warm', *Financieel Economische Tijd*, 13/8/2003b.
- JONES, P.T., 'Globalisering, ecologie en duurzaamheid', In: J. DUMOLYN & P.T. JONES (red.), *Esperanza! Praktische theorie voor sociale bewegingen*, Gent, 2003c, 226-253.
- JONES, P.T., 'De entropische wereldorde (I) – De ondraaglijke zwaarte van het westerse bestaan', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 36 (4), 2002a, 90-99. Ook beschikbaar op <http://www.yabasta.be/andereartikels/tomjones.htm>
- JONES, P.T., 'Handel, handel en nog eens handel – Een kritische analyse van Oxfams handeldcampagne', *Oikos*, (23), 2002b, 25-35.
- LATOUCHE, S., 'Pour une société de décroissance', *Le Monde Diplomatique*, november 2003.
- MARTENS, B., 'Essay over Verhofstadt en globalisering', BBL-Cahier, 2002 Ook beschikbaar op http://www.bondbeterleefmilieu.be/PDF/cahier_globalisering_web.pdf
- MONBIOT, G., 'Bottom of the Barrel', *The Guardian*, 2/12/2003. Ook beschikbaar op <http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,3604,1097622,00.html>
- SACHS, W., 'Environment and Human Rights', *Wuppertal Papers*, (137), 2003 Ook beschikbaar op <http://www.wupperinst.org/Sites/wp.html>
- SACHS, W. (ed.), *The Jo'burg Memo*, Heinrich Böll Foundation, 2002 Ook beschikbaar op www.joburgmemo.org
- SACHS, W., *Planet Dialectics: Explorations in Environment and Development*, Londen/New York, 2001.
- SACHS, W., et al., *Greening the North: A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity*, Londen/New York, 1998.
- THOMAS, C.D., et al., 'Extinction Risk from Climate Change', *Nature*, 427 (6970), 2004, 145-148.
- WALLERSTEIN, I., 'Een linkse politiek voor de 21e eeuw?', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 37 (1), 2003, 79-93.
- WALRY, J., 'Links verzet heruitvinden in postmoderne tijden', Bijlage 'Mondialisering en verzet' bij *Samenleving en Politiek*, 10 (10), 2003, 19-31.